

Kommentár nélkül

A tudóstragédia: tandróma az irodalomtudomány számára

Absztrakt. A cikk amellett érvel, hogy Kittler *Lejegyzőrendszerek 1800/1900* című munkája a kritikai vizsgálat olyan metódusát dolgozza ki, amely nem vész el a szövegek hermeneutikai működésében, hanem dekódolja, hogy a szövegek miként „programozzák” olvasóikat. Arra kíván rámutatni, hogy Kittler olvasásmódja továbbfejleszthető a kommentárok elemzésévé, amennyiben a „kommentárokat” olyan materiális nyomokként értjük, amelyek a szövegfeldolgozás történeti technikáira utalnak.

Kittler *Lejegyzőrendszerek 1800/1900* című könyve kétségkívül nem valamiféle kézikönyv irodalomtudósok számára. Hiába keresnénk benne világos útmutatást vagy valamilyen pontról pontra kifejtett módszert. Annak azonban, ahogy Kittler *médiumpéldaként* olvassa az irodalmat, nagyon is megvan a módszertani üzenete, amelyet a mai filológia sem vehet elég komolyan, és amely így szól: úgy tekintünk az irodalomra, mint „programozó–programozott” dologra.¹ Ahelyett, hogy maga is részévé válna a lejegyzőrendszernek, és a szövegekkel való foglalatosságnak azt a formáját gyakorolná, amelyet az irodalom megkövetelni látszik, a médiatörténetileg tájékozott irodalomtudósunk azt a *programot* kell feltárnia, amelybe a szöveg – mind termékként, mind ágensként – bele van ágyazva. Azon, hogy ez az üzenet az áthermeneutizált germanisztika szemében felért egy hadüzenettel, nincs mit csodálkozni, hiszen Kittler már könyve felütésével, a Faust könyvtárában játszódó *Tudóstragédiával* egy diskurzus szabályzatának vak végrehajtásaként állítja pellengérré a hermeneutikai interpretációt, ahogy programozott szubjektumként a tudóst is olyasvalakiként, akinek épp abban áll az öncsalása, hogy nincs tudatában semmiféle programozottságnak, vagy ami még rosszabb, szabad szellemként azonosítja önmagát, akit közvetlen, eleven, személyes viszony fűz az íráshoz, és aki fel van vértézve mindenféle programozás ellen. A Faust könyvtárában lejátszódó tudóstragédia ezért (legalább) három okból tanulságos, ha az a célunk, hogy újra felfedezzük Kittler médiaelméletét az irodalomtudomány számára.

Először is Faust kétségbeesett kísérletét, hogy eleven szellemet hívjon létre a „könyvek halmából”, melyet „szű rág és por borít”,² Kittler olyan olva-

1 Friedrich KITTLER, *Lejegyzőrendszerek 1800/1900*, negyedik, teljesen átdolgozott kiadás, München: Fink 2003, 31.

2 Uo., 11. Kittler ehelyütt a *Faust* szövegét idézi, amelyet Jékely Zoltán – Kálnoky László – Sárközi György fordításában közlünk, lásd J. W. GOETHE, *Faust* = Uő, *Drámák* 2, Európa, Budapest, 1963, 24.

sási és írásgyakorlatként mutatja be, amelytől ideje elhatárolódni. Faust nem csupán az „ember”-funkció az 1800-as történeti lejegyzőrendszerben, nem csupán az új költő, hanem a szellemtudós prototípusa is. Szentírás-fordításával az interpretációnak azt a művészetét gyakorolja, amelyhez a hermeneutikai szövegtudomány kétszáz év múltán is igazodni fog. Melyek a legfontosabb ismérvei a szövegekkel való foglalatoskodás eme kerülendő formájának? Először is Faust olvasási gyakorlatát az a vágy vezérli, „hogyan az eleven szellem a szellemnek megjelenjen”,³ vagy másként szólva: az olyan jelölőként vett szó iránti megvetés, amely híján van a mágikus hatalomnak, amellyel meg tudná jeleníteni a jelöltjét. Két félresikerült próbálkozás után Faust végül János evangéliumának szabad fordításában leli meg a jel áhított világgá válását. Azáltal, hogy nem „szónak”, hanem teljességgel önhatalmúlag „tettnek” fordítja a sokértelmű héber fogalmat, amely János szerint „kezdetben” volt, önmagára és saját fordítói tetteire utal, amely maga is teremtő írásaktus, és mint ilyen tettesként hozza létre a szerzői szubjektumot. Így válik a szó tettlegesen tette. Faust fordításának további sajátossága, hogy „önnön lelkéből” fakad, „amint ihlete segít”,⁴ anélkül, hogy felmerülne a kérdés, milyen hatalom feltételez, hoz létre és vezérel efféle lelkeket és ihleteket. A hermeneuta fordító/értelmező vak, ha a diskurzusokat szervező kontrollinstanciákról van szó. Az akadémiai szabadságra hivatkozik, és szántszándékkal elsiklik afelett, hogy azt az állam garantálja, és az állam szolgálatában áll. Nem kevésbé vak a nyelv paradigmatis és szintaktikai dimenziójára. Ehelyett kizárólag a jelölőre összpontosít, és az *egyetlen* értelmet, az *egyetlen* igazságot keresi az *egyetlen* fogalom mögött. Végül pedig az 1800-as lejegyzőrendszer teljes egészében a *megértés* jegyében áll. A szövegek olyan közlések – szól a premisszája ennek az államilag ellenőrzött diskurzhálónak –, amelyek meg akarják magukat értetni, s amelyeket ezért az értelmükre nézve kell lefordítani vagy interpretálni. A hír megértésének e rögeszméje, amely a modern filológiában a szerzői szándék, a strukturalista és dekonstruktivisták ihletésű interpretációkban pedig a szöveg igazi üzenetének – a központi üres helynek vagy a félreértés sarokpontjának – a keresésére fut ki, mind a mai napig mérvadó a germanisztikai irodalomelmzések java részében. A Faust fordítói művészetének ellenprojektumaként értett médiatörténeti irodalomtudomány ezzel szemben olyan olvasási eljárás volna, amely nem engedi át magát a szöveg programjának, hanem felfedi a szövegbe írt játékszabályokat.

Másodszor az 1800-as történeti szintéren Kittler példaszerűen mutatja meg, milyen tényezők határoznak meg egy lejegyzőrendszert vagy eredményezik egy új lejegyzőrendszer létrejöttét. Nem a sokszor megidézett *média-technikai apriori* az, ami a figyelem középpontjában áll ebben az alapító jelenetben. Ami Faustot költőként és gondolkodóként is egy új lejegyzőrendszer alapító hősévé teszi, az az „egzegetikai eljárás módok átalakítása”,⁵ vagyis az, hogy a konvencióval ellentétes módon bánik az áthagyományozott, kanonikus szövegekkel: „A német költészet nem a nem alfabetikus jelek mágikus kipróbálásával kezdődik; még csak magukat a tudósok köztársaságának nagy

3 KITTNER, *I. m.*, 11.

4 *Uo.*, 17; *Faust*, 50.

5 *Uo.*, 17.

archívumában tárolt anyagokat és szövegeket sem adja fel, hanem csupán a szövegekkel való foglalatosság e köztársaságban előírt formáját.”⁶ Faust szabad fordítása azonban – ezt Kittler nyilvánvalóvá teszi – nem egy szabad szellem zseniális húzása, hanem, akárcsak magát az új tudóstípust megtestesítő Faustot, az állam és az állam oktatási intézményei hozzák létre. Ha a *Lejegyzőrendszerek 1800/1900* első fejezetét tekintjük irányadónak, világos lesz, hogy az irodalom *médiumként* való szemléletének nem kell okvetlenül technikatörténetbe torkollnia. A lejegyzőrendszerek olyan intézmények által is feltételezettek, amelyek a diskurzusok instanciáiként is működnek, és a szövegekkel való konkrét foglalatosságot is szabályozzák.

Harmadszor pedig Faust fordításkéziratának fiktív rekonstrukciójával Kittler azt is megmutatja, hogyan materializálódhatnak a „szövegekkel való foglalatosság formái” mind a szövegen, mind szöveggként. A megcsonkított szöszedet az elvetésekkel és hozzáadásokkal láthatóvá teszi, hogy itt a „megértés” programjának végrehajtása zajlik, és azt is, hogyan. Igaz, hogy fiktív illusztrációról van szó, amely elsősorban egy érv szemléltetésére szolgál. Ám egy olyan irodalomtudomány számára, amely nem tekinti magát elsődlegesen sem a hatalom analitikájának, sem technikatörténetnek, ugyanakkor meg akarja ragadni azt, ami az irodalomban „programozott–programozó”, mégis érdekes volna követni ezt az utalást, és megvizsgálni, vajon széljegyzetekből, glosszákból és kommentárokból mennyiben vonhatók le következtetések egy lejegyzőrendszer működési módjára nézve. Az ugyanis, ahogy Faust foglalatossággal a szöveggel, mindenekelőtt szakítás a kommentálás egy bizonyos gyakorlatával. Fordításával, amely számára csak *egyetlen* adekvát megoldás létezik, Faust minden teketória nélkül véget vet a kora újkori kommentárra jellemző végtelen szövegburjánzásnak. „Két szó közötti” retorikai „átforgató technikaként” a klasszikus kommentár éppen hogy nem auktoriális tételezés, hanem végtelen, soha le nem zárható interpretáció, amely körüljárja, körülírja, újabb és újabb kísérletekben közelíti meg az interpretálandó szót, anélkül, hogy valaha is elérné azt. Vagy Foucault-val szólva, akire maga Kittler is hivatkozik: „Az emberek a világgal eggyé váló írás alapján beszélnek; a végtelenségig beszélnek erről az írásról, és ezen írás minden jele írás lesz egy új diskurzushoz; ám minden diskurzus ehhez az elsődleges íráshoz fordul, amelynek megígéri, ugyanakkor elhalasztja a visszatérését.”⁷

A szöveg és kommentár közötti klasszikus viszony, Faust áthúzásaival ellentétben, amelyek – Kittler itt egészen nyíltan fogalmaz – „a hermeneutikai fordítást megkülönböztetik a retorikai körülírástól”,⁸ interpretációk egymásmellettségében csapódik le. A változatokat nem törlik ki, hanem kiegészítik. A néma, abszolút szöveg elérhetetlen marad, a kommentár soha nem képes beérni: „mindig első ízben kell elmondania azt, amit pedig elmondtak már, valamint szakadatlanul ismételnie kell, amit pedig még soha nem mondtak ki.”⁹

6 Uo., 15.

7 Michel FOUCAULT, *A szavak és a dolgok*, ford. Romhányi Török Gábor, Budapest: Osiris, 2000, 61.

8 KITTLER, *Aufschreibesysteme 1800/1900*, 19.

9 Michel FOUCAULT, *A diskurzus rendje*, ford. Romhányi Török Gábor = Uő, *A fantasztikus könyvtár*, Budapest: Pallas – Attraktor, 1998, 56.

Vajon létezik olyan modell, amely vizualizálja a szövegekkel való foglalatosságnak ezt a formáját? Vagy hogy fordítva üljük meg a lovat: vajon egy olyan pillantás, amely átfogná a szövegek vizuális, grafikai, médiumtechnikai szerveződését – és nemcsak a nyelvi tartalmakat venné számításba, hanem azt a topológiai és tipográfiai viszonyt is a szöveg és mind aközött, amit a kommentár játékfajtáinak nevezhetnénk –, felvilágosítással szolgálhatna az irodalom programozásáról és az általa végzett programozásról? Egy kommentártörténettel vajon kapcsolódhatunk-e a „lejegyzőrendszerek” projektumához, feltéve, hogy a kommentárt egy bizonyos jelművelet anyagi lecsapódásának tekintjük – lecsapódásnak, amely akkor szolgálhatna tanulságokkal, ha megvizsgálánk, milyen viszonyban áll kommentár és (primér) szöveg, mit csinál a kommentár ez utóbbiból, és mennyiben konstitutív az írástól várt teljesítményre nézve. Szöveg és kommentár viszonya kulcsfontosságú helynek bizonyulhatna, ha rekonstruálni kívánjuk mindazokat a szabályokat, amelyek megszabják az irodalom olvasását, azaz dekódolását.

A kanonikus szövegeket – mindenekelőtt persze a törvénytövegeket – kommentárjuk megszenteli, de egyszersmind hozzá is igazítja a konkrét, aktuális feltételekhez. Ebben az esetben világosnak látszik a program: a kommentár egy elvont tétel konkrét alkalmazását szabályozza, az aktuális feltételekre adaptálja a kanonikus jogot anélkül, hogy magához a törvényhez hozzá kellene nyúlni. Ily módon a kommentár nem más, mint a tulajdonképpeni végrehajtó hatalom, miközben azt a látszatot kelti, hogy csak megvilágítja azt, amit a (szent, örök) szöveg ténylegesen kíván. A törvények kommentárjait rendszerint külön adják közre, ami azt sugallja, hogy nem érintik a szent írást, és hogy bármikor felválthatók más, éppúgy külön médiumokban kinyomtatott kommentárokkal. Ezt a viszonyt, amelyben maga a kommentár nem hagyományozódik át, ellenben lehetővé teszi a kommentált szöveg továbbhagyományozását, gyakran tekintik precedens értékűnek a kommentárok működését illetően. Ám ha a „program” foglalkoztat minket, nem árt tüzetesebben is szemügyre vennünk a dolgot, mielőtt idejekorán leszűkítenénk kommentárfogalmunkat. A legtöbb programnyelvben például azokra a programkódokon belüli annotációkra használják a kommentár fogalmát, amelyek nem fordítódnak le a gépnyelvre, tehát nem a komputer által végrehajtott tulajdonképpeni program részei. Nem parancsokat tartalmaznak, hanem a programozóknak szánt magyarázatokat, megjegyzéseket és utalásokat, amelyek főleg a program további fejlesztése szempontjából hasznosak. A kommentárszöveg ez esetben tehát nem a végrehajtás vagy a *word-processing* része, hanem arról tartalmaz értékes információkat, hogy *miként* működik az adott végrehajtás.

Ha az irodalomtudomány eredendően irodalomtudományos tárgyakkal kapcsolatban teszi fel a szöveg és kommentár viszonyára irányuló kérdést, annak is végére járhat, milyen műveleteket hajt végre, követel meg vagy implicál egy szöveg az írással való foglalatosság során. Egy ilyen projekt nem lenne kitéve a Faustot sújtó vakságnak: ahelyett, hogy beleveszne a jelentés kódébe, az írás azon aspektusai is feltárhatóvá válnának, amelyek voltaképpen nem nyelvi természetűek, mégis a közvetített információ részének tekintendők. Például a térbeli szerveződés. Az antik szkholionoktól a középkori interlineáris és lapszéli glosszákon, valamint modern lábjegyzeteken, szöveghelyekhez írt filológiai kommentárokon keresztül egészen a modern újságírás kommentárjaiig és az internetes kommentárőrületig a kommentár arculata

mindenekelőtt az elhelyezésén keresztül alakult ki. Így azonban – újabb érv emellett, hogy egy efféle projektumot kapcsolatba hozzuk Kittler örökségével – a konkrét anyagi, médiatechnikai keretfeltételek is újból a látóterünkbe kerülnek. Hiszen végső soron ezek határozzák meg nemcsak saját helyzetünket, hanem a kommentárét is, legyen az lapszéli, puhafedeles mellékletben közölt vagy hipertextuális.

Fordította Fenyves Miklós

Irodalom

- FOUCAULT, Michel, *A szavak és a dolgok*, ford. Romhányi Török Gábor, Budapest: Osiris, 2000.
- FOUCAULT, Michel, *A diskurzus rendje*, ford. Romhányi Török Gábor = Uő, *A fantasztikus könyvtár*, Budapest: Pallas – Attraktor, 1998.
- GOETHE, J. W., *Faust* = Uő, *Drámák 2*, Európa, Budapest, 1963.
- KITTLER, Friedrich, *Aufschreibesysteme 1800/1900*, negyedik, teljesen átdolgozott kiadás, München: Fink 2003.

No comment? The Scholar's Tragedy as a Lehrstück for Literary Studies

This article argues that Kittler's *Aufschreibesysteme* extrapolates a mode of critical inquiry that does not get lost in the hermeneutic mechanisms of texts, but decodes how texts "program" their readers. The suggestion is that Kittler's reading method can be further developed into an analysis of commentaries if we understand "commentaries" as material traces that refer to historical techniques of text processing.

Keywords: literary scholarship, Friedrich Kittler, translation, commentary, discourse analysis

Martina Süess
doktorandusz, tanársegéd, Universität Wien, Institut für Germanistik
martina.sueess@univie.ac.at

